

CULTURA POPULAR I ECOLOGIA DEL LLENGUATGE

Gabriel Janer Manila

Cada vegada que em compareix dins la memòria aquell episodi bíblic del mite d'Adam que explica com el nostre primer pare es disposà a nomenar totes les coses amb les quals s'encarava per primera vegada, sent dins el cor una especial emoció, car se'm presenta davant la vista la imatge de l'home solitari i nu disposat a començar el joc prodigiós del llenguatge, l'aventura fascinant de posar noms i d'inventar paraules, car el nom de cada cosa havia d'esser aquell que l'home vingués a imaginar. Des d'aquell dia, la peripècia no ha mancabat i l'home continua creant i recreant el seu propi llenguatge, la tasca sorprenent d'expressar amb paraules el joc de viure. Talment Adam, cada home des del primer dia de la seva existència haurà de descobrir tot allò que l'enrevolta: els estels del cel i els arbres de la terra, els animals, els gestos de las persones i totes les coses. Descobrir la vida de la que forma part pels camins de l'observació i de l'experiència, del tempteig i de la simulació, és l'indispensable treball de cada ésser humà durant tots els dies de la seva vida. I la possibilitat de nomenar cada una d'aquestes troballes vindrà donada per l'immediat entorn. Hom sap a partir de la teoria dels reflexos que els processos mentals són formacions funcionals que resulten d'interaccions concretes entre l'organisme i el seu entorn. No se'n escapa el llenguatge, sinó tot el contrari, perquè es desenvolupa precisament a partir de l'encontre afectiu amb la realitat. I és lògicament aquesta realitat la que estimula i excita. D'aquesta dialèctica amb l'entorn en sorgeix l'expressió verbal, la capacitat de nomenar les coses, de comprendre la relació que existeix entre la paraula oral i escrita amb cada cosa concreta. En definitiva, l'enigmàtica vinculació entre el significat i el significat.

He parlat del desenvolupament del llenguatge a partir de l'encontre afectiu amb la realitat. Voldria insistir especialment en aquest punt. De fet, potser hem bandejat excessivament els sentiments. O no hem tingut en compte la relació que existeix entre la maduració dels processos mentals i la qualitat de les emocions. Aquesta vinculació del desenvolupament de la intel·ligència a l'afectivitat no pot deixar-se de banda a l'hora d'estudiar els camins que segueix l'aprenentatge de la llengua. El pas des del món de l'instint al de la intel·ligència es realitza a través d'una successió de graons que trenquen a cada moment la primitiva seguretat instintiva i posen l'organisme en perill. Perquè aquest procés es produeixi amb normalitat és necessària la conjunció d'una relació afectiva entre aquell ésser, el cervell del qual s'obri cada dia a una nova funció, i un altre que el protegeix i l'empara. La maduració del llenguatge vindrà doncs, determinada per aquesta relació afectiva amb la realitat. Descobrir les coses del propi entorn, amb la certesa que cada una d'aquestes coses ha estat prèviament nominada pels homes i les dones de la pròpia col·lectivitat, és una condició fonamental i bàsica per a aquella maduració. Descobrir, emperò, sobretot, que aquesta nominació s'ha produït des d'una posició afectiva amb el propi medi, des d'una voluntat immensa d'adaptació, d'absoluta conjunció: Perquè en definitiva aquesta és la història que han seguit les paraules. Jean Piaget ha observat aquest fet i ens ha fet fixar com cada paraula és el resultat d'un llarguíssim procés sobre el qual pesen milers d'anys de vida. Podria ésser subjugant resseguir la trajectòria dels mots i dels conceptes que representen. Mots y conceptes han rodolat al llarg dels segles talment macs de torrent. I aquest rodolar de boca en boca a través del temps els ha allisat i desposseït dels caires tallants ajustant-los a la viva realitat de l'home, al seu paisatge quotidià, a la seva permanent nominació de les coses que constitueixen el seu univers concret.

Fins a quin punt el llenguatge és el resultat d'una relació afectiva amb la realitat ens ho explica la dramàtica experiència de "Marcos", aquell xicot que visqué quasi dotze anys abandonat en una vall ombríola de Sierra Morena i sobre el qual vaig escriure fa un parell d'anys un llarg i aprofundit treball "investigació" ¹. En la soletat amarga del seu abandonament, "Marcos", que arribà a la solitud de la Serra vers els set anys, seguí un procés especial d'adaptació a aquell medi. Es va empobrir la llengua que portava de la societat, car ben mirat no tenia gaires motius per mantenir-la, perquè no la podia parlar amb ningú i posseïa una sèrie de connotacions adverses; sobretot, era la llengua de les relacions amb els homes que l'havien marginat: el pare, la madrastra, el senyor de les cabres, que se l'havia emportat a aquell lloc perquè tingués esment de la guarda. En aquella nova realitat, "Marcos" intentà conviure amb els habitants que hi va trobar i pretengué inserir-se en la col·lectivitat animal d'aquell lloc. Tant, que "Marcos" volgué aprendre el seu llenguatge. Els renous amb els quals identificava els diversos animals i el crit dels cérvols; els renous amb els quals ell creu que s'entenia amb la guineu, amb els llops o amb la serp. En aquest sentir, l'evolució del llenguatge de "Marcos" es va empobrir, privat com estava del contacte social; però es desenvolupà en el sentit que podia fer-ho: En l'aprenentatge dels esgarips i els xiscles, dels crits i els udols, del grunys i els rugits, dels brams o els miols d'aquells animals amb els quals va arribar a creure que convivia i als quals, en-

1 Veg. Gabriel JANER MANILA. *La problemàtica educativa dels infants selvàtics: el cas de "Marcos"*. Laia. Barcelona, 1979.

cara ara, imita d'una forma espectacular.

I és precís tenir en compte que aquesta penetració en aquella nova realitat només podia donar-se a través d'una relació afectiva. Pels camins del sentiment i dels lligams afectuosos amb aquell món que li era estrany. Si tenim en compte que "Marcos" en el moment de produir-se l'abandó es trobava a punt d'encetar aquella etapa que els psicòlegs evolutius caracteritzen per la superació egocèntrica i la tendència a la relació, al descobriment dels altres i a la convivència, podrem entendre amb més claretat el sentit profund d'aquell llenguatge après en contacte amb els animals. La dimensió exacta de la seva voluntat de comunicació. L'apassionada recerca d'una expressió que el posava en contacte amb la difícil existència vers la qual l'havia conduït un temps massa injust.

Certament, el desenvolupament del llenguatge és el resultat de l'encontre afectiu amb la realitat. I les dificultats d'expressió i de comprensió són molt sovint la conseqüència d'una carència afectiva remarcable.

Des d'aquest punt de vista, hauríem de concebre el llenguatge de l'home com el resultat de la seva vida. Però no solament el llenguatge, sinó tota l'activitat mental, car en definitiva la paraula és el factor que dóna forma a aquesta activitat. Luria ho ha observat ben clarament. Ha sabut veure fins a quin punt aquella activitat mental de l'home es desenvolupa en condicions d'autèntica comunicació amb el propi medi. El fet més remarcable, emperò, és que en el procés d'aquesta comunicació —abans havia destacat la necessitat d'implicar-hi els sentiments— el nen adquireix dels adults l'experiència de moltes generacions. No podem imaginar—nos fins a quin punt el llenguatge, que recolleix i expressa l'experiència dels homes a través del seu pelegrinatge milenari sobre un espai concret, intervé en el procés de maduració del pensament de l'infant, des dels primers mesos de la seva existència. I aquest procés constitueix precisament el principal factor del desenvolupament intel·lectual de l'home. La paraula és doncs l'element que dóna forma a l'activitat mental, perquè es constitueix en el vehicle a través del qual ens arriba l'antiga experiència del poble.

Es tracta, per tant, de superar el concepte conductista de l'aprenentatge de la llengua que redueix des del seu mecanicisme l'adquisició del llenguatge a una simple exercitació dels hàbits motors. També, la concepció idealista que vol descobrir—hi la força de les qualitats innates i cerca veure-hi el resultat d'un procés espontani que condueix vers la maduració natural d'una activitat que es configura al llarg de la vida. Ha estat la psicologia materialista la que ha sabut veure aquesta relació profunda entre els processos mentals i la realitat. L'organisme s'interacciona amb un entorn específic i d'aquesta relació en sorgeixen una sèrie de formacions funcionals que són el resultat d'aquella interacció. D'aquí la importància d'una relació veritablement creativa. També, la necessitat de trobar models, pautes correctes d'un llenguatge exemplar.

Es evident que les primeres paraules de la mare tenen una influència determinant sobre la formació d'aquells processos. En la connexió de la paraula a la percepció directa de l'objecte es produeix un fet prodigiós: l'aïllament de les característiques essencials d'aquell objecte i l'aplicació d'aquelles característiques a la mateixa cosa quan aquesta ha adoptat una forma distinta. Els exemples podrien ésser múltiples. Quan un infant sent una paraula que nomena un determinat objecte comprèn quins són aquells trets específics de

l'objecte i fins a quin punt qualsevol cosa que reuneixi aquelles condicions podrà ser nomenat amb la mateixa paraula. Ha après d'aïllar allò que és essencial d'allò que forma part de la circumstància. En definitiva ha obert les portes del pensament vers els camins de la generalització. I aquest és el primer escaló del pensament abstracte. Els treballs de Vigotsky i les seves experiències sobre el paper del llenguatge en la formació del pensament han vingut a demostrar el poder de la paraula en la formació de l'atenció, en el desenvolupament de la memòria, en la construcció de l'organització emocional, etc. També, com l'origen del pensament està profundament lligat a la comunicació verbal entre el nin i l'adult. Per altra banda, les investigacions de Rosengart insistiren en el paper de la paraula en la formació de les percepcions i de la memòria durante els primers anys de la vida.

No és difícil observar en el nostre temps fins a quin punt el llenguatge parlat, la llengua que hom utilitza al carrer pateix un intens procés d'empobriment. Les causes d'aquest empobriment o si voleu d'aquesta restricció són múltiples; però el resultat és la progressiva pobresa expressiva dels homes i les dones. El llenguatge s'empobreix, perquè s'empobreixen també les relacions de l'home amb el seu entorn. Però aquest empobriment de la capacitat expressiva no es dona únicament en la utilització d'aquelles llengües que han estat perseguides sistemàticament durant anys i panys. També les llengües que han gaudit de la protecció oficial de governs i acadèmies han anat restringint acceleradament el seu àmbit d'expressió. Però l'aprenentatge de la llengua no és solament l'aprenentatge de l'expressió. En tot cas, n'és el resultat, potser l'última baula d'un procés en el que s'integren la comprensió i la comunicació a través de la descoberta. La llengua és aquí, però cal descobrir-la. Es precis treballar-la a partir de l'entorn i retrobar rera els mots la prodigiosa vitalitat que contenen, la força del seu rodolar de boca en boca al llarg del temps.

A la degradació sistemàtica i persistent de la llengua voldria oposar-hi l'alternativa ecològica. L'home forma part d'un entorn, viu en un entorn i és un element d'aquest entorn. La llengua és també un element d'aquesta realitat. Així com els recursos de la naturalesa s'esgoten i de cada vegada serà més difícil tenir-los en abundància, també la llengua s'empobreix. Ens urgeix, per tant, una didàctica capaç de lluitar contra aquest empobriment, contra els agents contaminadors del llenguatge, capaç de rescatar les formes bandejades d'una llengua esplèndida i de combatre la degradació persistent. Es aquesta una didàctica depuradora i recuperadora, al mateix temps, capaç de conduir-nos vers tots els registres de la llengua d'apartar-se del domini exclusiu de l'estàndard i de combatre pel redreçament de l'idioma.

Però, què és l'ecologia del llenguatge i d'on surt aquest nom? Potser va esser Einar Haugen, de la Universitat d'Stanford, l'home que va utilitzar per primera vegada aquest concepte en un llibre d'assajos publicat l'any 1972.² Eren els temps en què els temes que han conformat la sociolingüística esdevenien una investigació de moda, possiblement com a resultat de les noves estructures socials que, amb la darrera revolució industrial i els moviments migratoris que se n'havien derivat, havien sorgit. De fet el seu treball se'n ressent d'aquests condicionaments i és, sobretot, un intent de desvetllar la consciència dels investigadors per a que des d'una perspectiva interdisciplinària emprenguin l'estudi de les llengües, sobretot de la relació de les llengües amb el seu entorn.

2 Einar HAUGEN. *The Ecology of Language*. Stanford University Press. Califòrnia, 1972.

Perquè una llengua i el seu estudi no és una parcel·la tancada de paret que pertany d'una forma exclusiva als lingüistes sinó que hauria d'ésser —de fet ho és més cada dia— el parany on haurien de coincidir els resultats d'una multiplicitat d'investigacions. Els antropòlegs, els sociòlegs, els pedagogs i els psicòlegs potser hi haurien de tenir moltes coses que dir en l'anàlisi de les relacions de la llengua amb el seu propi medi, car en definitiva, l'ecologia del llenguatge haurà de centrarse en l'estudi de les interaccions del llenguatge amb el seu entorn. I quin és l'entorn d'una llengua? Quin és el seu medi, el seu propi espai o el seu ambient? Crec que el vertader medi d'una llengua és la societat que la parla. I encara més: pot-ser l'autèntic entorn d'una llengua és aquell espai on la llengua és viva, perquè en definitiva, les llengües són éssers vius, organismes que viuen damunt una terra. I això vol dir que són a la vegada un resultat (el resultat del llarg pelegrinatge dels mots) i una energia. L'energia de la llengua, un potencial que implica la possibilitat d'acció. En definitiva, l'ecologia del llenguatge haurà d'investigar els efectius d'aquest potencial, la força energètica de la llengua i la seva capacitat de lluita per l'existència.

Es tracta sobretot —voldria deixar—ho ben clar— d'una alternativa didàctica que he gosat qualificar de depuradora i de recuperadora. Una didàctica, per tant, capaç d'exercir una acció terapèutica sobre la llengua, apta per a la recuperació dels factors creatius que conté, capaç de lluitar contra l'establiment de l'estàndard com a llengua parlada. I aquí tocam un punt especialment delicat. Molt sovint, la llengua que s'ensenya a l'escola és la llengua estàndard, com si es tractàs de l'aprenentatge d'una llengua estrangera. I, també molt sovint, les formes parlades de l'estàndard s'estableixen com a una modalitat, sobretot entre les classes mitges i altes de les ciutats. Es evident que ens cal conèixer la llengua estàndard, però no basta. L'adquisició del llenguatge ha de vincular l'infant amb la seva realitat i li ha de fer veure fins a on arriba la colonització de les paraules. I voldria cridar especialment l'atenció sobre aquest punt. He dit la colonització de les paraules, car estic convençut que la força de la colonització ha incidit molt més sobre les paraules que no sobre els conceptes. Sota els mots de la colonització —de les colonitzacions— continuen ben vius els vells conceptes del poble. Però aquest és un aspecte del problema que hauria d'estudiar—se en funció de la contaminació, de la detecció dels elements que emobreixen el potencial energètic de la llengua, els recursos de l'idioma.

L'alternativa ecològica és, per tant, un mètode de treball. I una part important d'aquest mètode és l'exploració directa dels llenguatges orals. (La Geografia, afirmava Pau Vila, es fa molt més amb els peus que no amb el cap). En aquesta exploració de la llengua parlada l'escola rural haurà de jugar un paper improtantíssim que la reafirma con una alternativa de ressorgiment humanista. Perquè és el llenguatge que hem heretat del món rural el més ric d'energia. Es la llengua que les classes subalternes han enriquit a força d'imaginació, d'enginy i de precisió. El codi restringit de Bernstein caracteritzat per la pobresa expressiva és en el nostre cas la llengua de les classes que han estat més a prop del poder i més compromeses amb el colonitzador. Són les classes que s'han allunyat més depressa de la realitat. En canvi el codi ampliat correspon a la gent que “mai no ha pintat una regadora”, emperò que ha viscut la realitat i ha intentat entendre—la. Es, per tant, la llengua de les classes subalternes la que ens interessa especialment, rica en expressivitat i plena de matisos.

La metodologia ecològica per a l'aprenentatge de la llengua vol ser un camí de treball

a partir d'un plantejament terapèutic. Sobretot, per a que la comunicació esdevingui una conseqüència de la creativitat, un punt on sigui desbloquejada l'expressió i alliberada la paraula. M'atreiria a assegurar que els problemes de la comunicació i de l'expressió es troben profundament lligats a la falta de recursos imaginaris. I això ens portaria a una conclusió: la pobresa expressiva és també la conseqüència d'un pensament creatiu medíocre i raquític. Ens urgeix, per tant, utilitzar els productes que la imaginació ha expressat a través de la llengua com a material indispensable i fabulós. I entre aquests productes haurem de fixar especialment l'atenció en els materials que procedeixen de la cultura popular, car el seu estudi no és en via ninguna un pas enrera, sinó la utilització didàctica d'una experiència de segles, experiència humana, que intentava esser pecisament una passa endavant.

GABRIEL JANER MANILA

Son Malferit, gener de 1981